

V BÖLMƏ. İQTİSADİ TƏHLİL VƏ REGIONLARIN SOSIAL İNFRASTRUKTURUNUN İNKİŞAFI İSTİQAMƏTLƏRİ

UOT 338.433.65

Qafar Müşfiq oğlu BAĞIROV
doktorant, Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: bagirov.qafar@hotmail.com

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNFRASTRUKTURUN YARADILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında infrastrukturun yaradılması ilə bağlı təhlillər aparmaq və təkliflər vermək.

Tədqiqatın metodologiyası – təhlil, kompleks yanaşma, beynəlxalq təcrübənin ümumiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın təbii əhəmiyyəti - tədqiqatın əsas müddəalarından Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sosial – iqtisadi inkişaf proqramları və tədbirlərin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticəsi - Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında qazanılmış innovativ texnologiyalardan digər iqtisadi rayonların ərazisində də istifadə etmək olar.

Tədqiqatın orijinallığı və yeniliyi - İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə əmlak və infrastruktur sistemi demək olar ki, tam mənası ilə dağıdıldığından yox dərəcəsindədir və odur ki, bu ərazilərdə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün ilk növbədə infrastruktur sisteminin bərpasına kəskin ehtiyac vardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, işğal olunmuş ərazilərdə məhz təsərrüfat infrastruktur sisteminin dağılması hazırkı şəraitdə əlaqələrin və rayonlararası təsərrüfat əlaqələrinin dağılmasına gətirib çıxarmışdır. İnfrastruktur sisteminin yaradılması davamlı məskunlaşma və məşğulluğun təmin edilməsinin ən mühüm istiqamətlərindən biri olduğundan bu sahədə zəruri təşkilatı və iqtisadi mexanizmlərin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Açar sözlər: *infrastruktur, bərpa, nəqliyyat, su, şəhər və kəndlər, sənaye parkı.*

Giriş

Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad olunan ərazilərin yenidən bərpa edilməsi və əhalinin öz dədə-baba yurdlarına qayıtmalarının təmin edilməsi hazırda ölkəmizin qarşısında duran prioritet məsələlərdən biridir. Azərbaycan həmin ərazilərə Böyük qayıdışı qısa müddətdə və yüksək səviyyədə təmin etmək üçün böyük layihələr həyata keçirir. Vətən müharibəsinin başa çatmasından az vaxt keçməsinə baxmayaraq, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə genişmiqyaslı bərpa və zəruri infrastrukturun yaradılması istiqamətində işlərə başlanılması deyilənləri əyani şəkildə sübut edir. Ölkəmizin başçısı Prezident İlham Əliyev cənabları bərpa və infrastruktur quruculuğu ilə bağlı layihələrin icrasını şəxsi nəzarəti altında saxlayır. Dövlət başçımız postmüharibə mərhələsində dəfələrlə işğaldan azad olunan ərazilərə səfərə gedib və müxtəlif infrastruktur obyektlərinin təməlqoyma və yaxud açılış mərasimlərinə qatılaraq özünün dəyərli tövsiyələrini verir. Böyük zəfərlə yekunlaşan 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad edilən ərazilərdə zəruri infrastrukturun yaradılması müxtəlif istiqamətləri əhatə edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən aparılan hesablamalara görə Ermənistanın işğalı nəticəsində ölkəmizə dəymiş iqtisadi zərərin həcmi 53,5 milyard ABŞ dolları həcmindədir. İşğal nəticəsində bütün sahələr üzrə Azərbaycana dəymiş zərəri hesablasaq o zaman görürük ki, dəymiş

zərərin həcmi daha böyükdür. Belə ki, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatlarında qeyd edilir ki, işğal nəticəsində Azərbaycanın ekologiyasına və təbii sərvətlərinə ümumilikdə 265 milyard dollar həcmində ziyan dəyib. Hərbi Prokurorluq tərəfindən aparılmış kompleks məhkəmə ekspertizasının ilkin hesablamalarına görə bütün sahələr üzrə dəymiş maddi ziyanın ümumi həcmi 819 milyard dollar təşkil edir. Dağıntıların hərtərəfli və miqyasının böyük olması isə azad edilmiş ərazilərin bərpa prosesini mürəkkəb və olduqca böyük zaman alan bir prosesə çevirir. Ona görə də bərpa prosesinin müxtəlif iqtisadi və sosial istiqamətlər üzrə həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır. Vətən müharibəsi bitdikdən dərhal sonra azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi inkişaf planının hazırlanması üçün tapşırıqlar verilmişdir və “Böyük Qayıdış” proqramı əsasında bərpa prosesinə başlanılmışdır. Bu prosesin həyata keçirilməsi üçün ilkin olaraq 2021-ci ilin büdcəsində 2.2 milyard dollar vəsait ayrılmışdır. Bərpa prosesinin bir neçə mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. İlk mərhələdə büdcədən ayrılan vəsaitlərin əsas iki məqsəd üçün - infrastrukturun formalaşdırılması və kommunal xidmətlərin əlçatanlığının təmin edilməsi istiqamətinə yönəldilməsi və sonrakı mərhələdə isə özəl və xarici investisiyanın cəlb edilməsinə daha çox yer nəzərdə tutulur. Azad edilmiş ərazilərin əsaslı şəkildə bərpa edilməsi və orada müasir infrastrukturun yaradılması Qarabağın inkişafının əsas strateji hədəflərindən biridir. Ona görə ki, bərpa prosesi həyata keçirilmədən həmin ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək mümkün deyildir. Bu prosesin həyata keçirilməsi Azərbaycanda ümumi iqtisadi inkişafa təkan verəcək, əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yeni iş yerlərinin yaranmasına, sosial rifahın yüksəldilməsinə şərait yaradacaqdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur tamamilə dağıldığından, həmin ərazilər yenidən qurulmalıdır ki, bu da bərpa prosesində innovativ texnologiyanın tətbiqini bir qədər asanlaşdırır. Bu nöqtəyi-nəzərdən Qarabağın bərpa prosesində innovativ texnologiyaların tətbiqi və müasir standartlara cavab verən infrastrukturun yaradılması əsas məqsədlərdəndir.

İnfrastrukturun bərpa edilməsi prosesinin həyata keçirilməsini müəyyən etmək üçün yol-nəqliyyat, enerji, şəhərsalma və digər istiqamətlər üzrə həyata keçirilən layihələri və qarşıya qoyulan məqsədləri nəzərdən keçirək.

Yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərpa. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun yenidən qurulması istiqamətində atılan ilk addımlar avtomobil yollarının çəkilməsi olmuşdur. Qarabağın dirçəlişinə aparan “Böyük Qayıdış” proqramının birinci mərhələsi məhz işğal olunmuş ərazilərdə yeni yol-nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasıdır. İcrasına başlanmış nəqliyyat layihələri Şimal, Cənub və Şərq istiqamətindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına hərəkət etmək imkanı yaradacaqdır. Həyata keçirilən və həyata keçirilməsi planlaşdırılan avtomobil, dəmiryolu və hava limanı layihələrinə ayrı-ayrılıqda nəzər salsaq görərik ki, Suqovuşan və Talış avtomobil yolu həyata keçirilməsinə başlanılan ilk layihələrdəndir. Bu layihə çərçivəsində Tərtər rayonunun Suqovuşan və Talış kəndlərinə gedən avtomobil yolları yenidən quruldu. Hələ döyüşlərin davam etdiyi dövrdə bu yolların çəkilişinə başlandı. Bu yolun Tərtər şəhərindən Suqovuşan kəndinə qədər olan hissəsi 21 km, Suqovuşandan Talış kəndinə doğru uzanan hissəsi isə 7,5 km-dir. 2 geniş hərəkət zolağından ibarət olan yolun asfalt-beton örtüyünün eni 9 metr təşkil edir və artıq bu yollar 2-ci texniki dərəcəyə uyğun olaraq 1-ci mərhələ üzrə bərpa edilib. Növbəti mərhələdə isə Çaylı kəndindən Talış kəndinə qədər uzunluğu 8 kilometr olan yolun, həmçinin Talış kəndindən Naftalan şəhərinə doğru 22 kilometr uzunluğa malik yeni yolun inşası da planlaşdırılır. Qeyd edilən avtomobil yollarının birləşdirilməsi nəticəsində Tərtər şəhəri ilə yanaşı, alternativ olaraq Naftalan şəhərindən də Talış və Suqovuşan istiqamətində hərəkət etmək mümkün olacaqdır. Olduqca böyük əhəmiyyət daşıyan avtomobil yolu isə Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yoludur. 2020-ci ilin noyabrın 17-də Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncam imzalanmışdır və sərəncama əsasən Prezidentin ehtiyat fondundan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyinə ilkin olaraq 50 milyon manat ayrılmışdır. Yolun ümumi uzunluğu 101.5 km, eni isə 37.7 metr olacaqdır və 2022-ci ildə hazır olacağı gözlənilir. Bu yolu Füzulidə tikilmiş yeni hava limanı ilə əlaqələndirmək məqsədi ilə yolun 27-ci km-ində yol qovşağının və hava limanına giriş yolunun inşası da nəzərdə tutulmuşdur.

Bu yolun simvolik məna daşıyan hissəsi Füzuli-Şuşa avtomobil yoludur. Bu yol Topxana meşələrinin ətəyindən keçməklə Daşaltı kəndinə, oradan isə Şuşa şəhərinə çəkiləcəkdir. Bu yoldan İsa bulağına da yol çəkiləcəkdir və yolun dördzolaqlı, bəzi yerlərdə altızolaqlı olacağı nəzərdə tutulmuşdur. Füzuli-Şuşa yolu əsgərlərimizin Qarabağın mərkəzinə, xüsusilə də Şuşaya doğru irəlilədikləri Zəfər yoludur. Ona görə də ölkə başçısı bu yolu “Zəfər Yolu” adlandırmışdır. Füzuli-Şuşa yeni avtomobil yolu ilə avtonəqliyyat vasitələrinin rahat və təhlükəsiz hərəkətinin təmin olunması üçün qısa müddət ərzində müvəqqəti olaraq 2 hərəkət zolaqlı və çinqil örtüklü olmaqla yeni yol inşa edilərək istifadəyə verilib. 2021-ci il sentyabr ayında yol bütünlüklə istifadəyə verilib. 7 noyabrda isə yolun rəsmi açılışı olub və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları və birinci xanım Mehriban Əliyeva həmmən gün Füzuli rayonunda Zəfər yolunun açılışında iştirak ediblər. Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolu sayəsində Bakıdan Şuşa şəhərindək olan məsafə daha da qısalararaq təqribən 345 km təşkil edəcəkdir.

Toğanalı - Kəlbəcər avtomobil yolunun Şimal istiqamətində isə Toğanalı-Kəlbəcər avtomobil yolunun çəkilməsi nəzərdə tutulur. Bu yol Göygöl rayonunun Toğanalı kəndindən başlayaraq, Murov dağı silsiləsindən keçərək, Kəlbəcər, İstisu və Laçın istiqamətində davam edəcəkdir. Yolun ümumi uzunluğu təxminən 190 km-ə yaxındır. Toğanalı-Kəlbəcər istiqamətində olan hissəsi 74 km, Kəlbəcər-İstisu istiqamətində 28 km, Kəlbəcər-Laçın istiqamətində isə 87 km təşkil edir. Yol iki, bəzi hissələrdə üçzolaqlı olacaqdır. Layihənin 16 kilometrliyindən Murov dağı silsiləsi başlanır və bundan sonra yolun keçəcəyi bəzi ərazilərdə yüksəklik 3500 metrə qədər çatır. Bu isə qış aylarında bu yoldan istifadəni çətinləşdirəcəkdir. Bu problemin qarşısını almaq üçün tunellərin tikintisi nəzərdə tutulur. Tikiləcək tunellərin ümumi uzunluğu təxminən 10-12 km olacaqdır. Tunellərdə hərəkət zolaqlarının sayının 4-ə qədər artırılması planlaşdırılır. Qeyd edilən avtomobil yolları ilə yanaşı eyni zamanda Horadizdən Zəngilana, oradan Qubadlıya və Laçın rayonuna qədər avtomobil yolunun çəkilişi ilə bağlı da göstəriş verilib və bu istiqamətlərdə hazırlıq işləri başlayıb. Beləliklə, qeyd edilən avtomobil yollarının çəkilişi nəticəsində həm şimaldan, həm də cənubdan Laçın və Kəlbəcər rayonlarına aparən müasir yol-nəqliyyat infrastrukturunu yaradılacaqdır.

Qarabağda başlanılan quruculuq işləri çərçivəsində dəmir yolu infrastrukturunu layihələri intensiv şəkildə həyata keçirilir. Belə ki, “Azərbaycan Dəmir Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Bərdə-Ağdam, Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xətlərinin yenidən qurulması və Füzuli-Şuşa yeni dəmir yolu xəttinin inşası işlərini davam etdirir.

Prezident İlham Əliyevin 24 noyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamına əsasən yenidən qurulması işlərinə başlanılan Bərdə-Ağdam dəmir yolu xəttinin uzunluğu 47,1 kilometrə bərabərdir. Layihə çərçivəsində bixətli dəmir yolu xətti üzrə hazırda fəaliyyətdə olan Bərdə və Köçərli stansiyalarının təmir edilməsi, Təzəkənd və Ağdam stansiyalarının isə yenidən tikilməsi, həmçinin yol üzrə 114 ədəd süni mühəndis qurğusunun tikintisi də nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda dəmir yolu xəttinin Bərdə-Köçərli-Təzəkənd istiqaməti üzrə layihələndirmə və üst quruluşunun söküntüsü işləri tamamlanıb, torpaq yatağının, üst quruluşu elementlərinin, süni qurğuların tikintisi və Təzəkənd-Ağdam istiqaməti üzrə layihələndirmə işləri davam etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 14 fevral 2021-ci il tarixində təməli qoyulmuş Horadiz-Ağbənd dəmir yolu xəttinin uzunluğu 110,4 kilometrdir. Bixətli dəmir yolu 8 stansiyadan ibarət olacaqdır. Həmçinin layihə çərçivəsində ümumilikdə 300-ə yaxın süni mühəndis qurğusunun tikintisi planlaşdırılmışdır. Horadiz stansiyası ilə yanaşı, digər yeddi stansiya – Mərcanlı, Mahmudlu, Soltanlı, Qumlaq, Mincivan, Bartaz və Ağbəndin tamamilə yenidən tikilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Hazırda dəmiryol xətti bütövlükdə dron vasitəsilə topoqrafik plana alınıb, konseptual planı hazırlanıb, minalardan təmizlənmiş 39 kilometrlik hissəsində torpaq yatağının hazırlanması, həmçinin süni qurğuların tikintisi işləri həyata keçirilməkdədir.

Füzuli-Şuşa istiqamətində ilk dəfə inşa ediləcək bixətli elektriklişdirilmiş dəmiryol xəttinin uzunluğu 83,4 kilometrə bərabərdir. Layihə çərçivəsində iki yeni stansiya - Füzuli və Şuşa stansiyalarının, habelə 200-ə yaxın süni mühəndis qurğularının layihələndirilməsi və tikintisi planlaşdırılır. Hazırda dəmiryol xəttinin trassasının ümumilikdə topoqrafik tədqiqat işləri tamamlanmış-

dır və süni mühəndis qurğularının layihələndirilməsi işləri davam etdirilir.

İcrasına başlanılan layihələrlə yanaşı, ADY-nin mütəxəssisləri tərəfindən azad edilmiş ərazilərdə dəmiryol xətlərinin inşası üçün yeni istiqamətlər araşdırılır. Belə istiqamətlərdən biri də Dəlməmmədli-Kəlbəcər dəmiryol xəttidir. Dəmir yolu xəttinin ilkin konseptual layihəsi hazırlanıb. Ox üzrə uzunluğu 88,8 kilometrə bərabər bu birxətli dəmir yolu xətti üzrə 220-ə yaxın süni mühəndis qurğusunun layihələndirilməsi və tikintisi təklif edilir.

Digər nəzərdə tutulan dəmir yolu layihəsi Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun yenidən tikilməsidir. Bu yol Ermənistan ərazisindən keçməklə Naxçıvana gedən Zəngəzur dəhlizinin əsas komponentlərindən biridir. Azad edilmiş ərazilərin sürətli inkişafının təmin edilməsi və turizm potensialının tam olaraq reallaşdırılması üçün hava limanlarının da tikintisi nəzərdə tutulur. İlk hava limanı layihəsi Beynəlxalq Füzuli Hava Limanının layihəsidir. 2021-ci ilin yanvar ayının 14-də Füzuli hava limanının təməli qoyulmuşdur. Yeni hava limanı beynəlxalq standartlara uyğun infrastrukturla təchiz edilmişdir. Limanın uçuş-enmə zolağının uzunluğu 3000 metrdir. Yeni hava limanının tikintisinin əsas məqsədi xarici qonaqların və turistlərin azad edilmiş ərazilərə, xüsusilə də Şuşaya gəlişini təmin etməkdir. Xarici qonaqlar Füzuli Beynəlxalq Hava Limanına gələrək, çox rahat və qısa müddət ərzində tikintisi həyata keçirilən Füzuli-Şuşa avtomobil yolu vasitəsilə Şuşa şəhərinə gedə biləcəklər. 2021-ci il oktyabrın 26-da isə hava limanının rəsmi açılışı olmuşdur. Açılış mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan iştirak etmişlər. Qeyd edək ki, Rəcəb Tayyib Ərdoğanın və Türkiyə dövlətinin rəsmilərinin olduğu Türkiyənin bir nömrəli təyyarəsi, elə Ankara - Füzuli hava xətti ilə uçuş edərək, birbaşa Füzuli Beynəlxalq Hava Limanına enmişdir. Eyni zamanda azad edilmiş ərazilərdə daha iki hava limanının tikintisi nəzərdə tutulmuşdur. Bu limanlar Zəngilan və Laçın rayonlarının ərazisində inşa ediləcəkdir. Hazırda limanlar üçün uyğun ərazinin seçilməsi həyata keçirilir.

Enerji infrastrukturunun bərpası. Ərazidə bərpa prosesinin aparılmasında əsas məqsədlərdən biri də enerji infrastrukturunun qurulması və enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Burada nəticə ondan ibarətdir ki, işgaldan azad edilmiş torpaqlarda ən müasir standartlara cavab verən enerji sistemi yaradılsın və ölkənin ümumi enerji sisteminə inteqrasiya edilsin. Bu istiqamətdə işlərə artıq başlanılmışdır. Belə ki, “Azərenerji” və “Azərişiq” tərəfindən Şuşa şəhərinə iki elektrik enerjisi xətti çəkilmişdir. Bu xətlərlə yanaşı “Azərişiq” tərəfindən işgaldan azad edilmiş ərazilərdə xüsusi dövlət əhəmiyyətli binaların elektrik enerjisi ilə təchizatının təcili təmin olunması məqsədilə “Azərişiq Qarabağda” layihəsi həyata keçirilir. Bütün bunlarla yanaşı azad edilmiş ərazilərdə mövcud olmuş Su Elektrik Stansiyalarının (SES) da bərpası və yenidən qurulması həyata keçirilir. Mühəribə dövründə erməni vandalları azad olunan ərazilərdə mövcud olan kiçik su-elektrik stansiyalarını darmadağın edərək yararlı avadanlıqlarını söküb aparıb, apara bilmədiklərini yandırır və ya partladaraq tam yararsız hala salmışlar. Bu baxımdan da həmin stansiyaların bərpası həyata keçirilir. Belə stansiyalardan biri Laçında yerləşən və 8 meqavat gücündə olan “Güləbird” SES artıq istifadəyə verilmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev cənabları 2021-ci ilin fevralın 14-də stansiyanın açılışını etmişdir. Stansiya təxminən 7 min nəfər əhəlinin elektrik enerjisi ilə təminatına imkan yaradacaqdır. Güləbird stansiyasında istehsal olunan elektrik enerjisi Qubadlı rayonunun Xanlıq kəndini, Laçın rayonunun cənub hissəsini və stansiyaya yaxın ərazilərdə yerləşən digər infrastruktur layihələrini elektrik enerjisi ilə təmin edəcəkdir. Bu səbəbdən işgaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması və nəzərdə tutulan digər işlərin həyata keçirilməsi baxımından bu stansiyanın böyük əhəmiyyəti vardır. Bundan əlavə “Azərenerji” ASC qısa vaxtda işgaldan azad olunan torpaqlarda mühüm infrastruktur yaradıb. Belə ki, 2021-ci ildə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda 2 elektrik stansiyası -4,8 MVt-lıq “Suqovuşan-1” və 3 MVt-lıq “Suqovuşan-2” KSES-lər yenidən qurulub, 4,4 MVt-lıq “Kəlbəcər-1” KSES-də yenidənqurma işləri tamamlanmaq üzrədir.

Bundan başqa, 110/35/10 kV-luq 9 rəqəmsal yarımstansiya - “Şuşa”, “Füzuli”, “Kəlbəcər”, “Cəbrayıl”, “Zəngilan”, “Qubadlı”, “Ağdam-1”, “Ağdam-2” tikilib və “Şükürbəyli” yarımstansiyası genişləndirilərək tam yenidən qurulub. “Şükürbəyli” yarımstansiyasından iki istiqamətdə -

Şuşaya 75, Zəngilana 110 kilometr, Daşkəsəndən Kəlbəcərə 70 kilometr, Xındırıştandan Ağdama isə 35 kilometr məsafədə ikidövrəli olmaqla, 110 kV-luq ötürmə xətti çəkilmişdir. Cəbrayıl rayonundakı “Xudafərin” və “Qız qalası” SES-lərinin tikintisi həyata keçirilir. Bunlarla yanaşı azad edilmiş ərazilərin təbii qazla təminatı ilə bağlı hazırlanmış proqram çərçivəsində SOCAR tərəfindən ümumi uzunluğu 416 kilometr olan magistral qaz xəttinin çəkilməsi də nəzərdə tutulur.

Azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək enerji siyasətinin əsas məqsədi həmin əraziləri “Yaşıl Enerji” zonasına çevirməkdir. Buna görə də azad edilmiş ərazilərdə energetika sahəsində görüləcək işlərdə bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadəyə və ekoloji təmiz texnologiyaların tətbiqinə üstünlük verilir. Bu isə enerji resurslarından daha səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə şərait yaradacaqdır. SES-lərin əsaslı şəkildə bərpa edilməsi də bu məqsədlərin reallaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa olunan enerji potensialına gəldikdə isə onu qeyd etmək yerinə düşər ki, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında böyük külək enerjisi potensialı, Zəngilan, Cəbrayıl rayonlarında isə daha çox günəş enerjisi potensialı vardır. Beynəlxalq Bərpaolunan Enerji Agentliyinin ilkin qiymətləndirmələrinə görə, azad edilmiş ərazilərdə 4 min Meqavatdan çox Günəş, 5 yüz Meqavatadək külək enerjisi potensialı vardır. Artıq yaşıl enerji layihələrinə xarici investorların cəlb edilməsi üzərində iş aparılır.

Su infrastrukturu. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında su resursları əsas etibarilə təbii mənbələr, o cümlədən yüksək dağlıq ərazilərdən öz mənbəyini götürdüyündən həmin dağlıq ərazilərdə su resurslarının hərəkəti mürəkkəb təbii relyef əsasında formalaşır və bu zaman prosesə antropogen təsirlər demək olar ki, istisna edilir. Həmin su resurslarının nisbətən düzən ərazilərə çıxması nəticəsində məhz həmin düzən ərazilərdə su resurslarının hərəkətinə antropogen təsirlər, daha doğrusu insanların təsiri prosesi kifayət qədər əhəmiyyətli xüsusi çəki təşkil edir.

Kifayət qədər maraqlı məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, əslində istər Qarabağ və istərsə də Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında çaylar əsasən öz mənbəyini yüksək dağlıq ərazilərdən götürdüyü halda istifadə prosesi düzən ərazilərdə formalaşır. Prosesi təhlil etsək belə qənaətə gəlmək olar ki, əslində Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda yəni dağlıq ərazilərdə formalaşan çaylar daha çox Qarabağın düzən ərazilərində istifadə edilir. Bu prosesi xüsusilə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun Kəlbəcər rayonuna aid etmək olar ki, Qarabağın ən bolsulu çaylarından olan Tərtər çayı öz başlanğıcını məhz Kəlbəcər dağlarından götürsə də, əslində nəinki Qarabağ iqtisadi rayonunda, eyni zamanda digər aran rayonlarında da istifadə imkanlarına malik olur.

Doğrudur, qeyd etmək lazımdır ki, işğal zamanı bədnam qonşularımız bitkilərin vegetasiya dövründə həmin çayların hərəkətini məhdudlaşdırır, qış zamanı isə, yəni suyun istifadə olunma imkanları məhdud olduğu zamanlar isə həmin çayları açıb buraxaraq bütövlükdə insanların, yəni işğal olunmayan ərazilərdə yaşayan insanların fəaliyyətinə problemlər yaradırdılar. Öz mənbəyini Kiçik Qafqaz sıra dağlarından götürən Tərtərçay mahiyyət etibarilə bir sıra hallarda Kür çayının da su resursları ilə zənginləşməsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Su Problemləri İnstitutunun laboratoriya müdiri, texnika elmləri üzrə fəlsəfə doktoru dosent Qara Cəfərovun fikrincə, Tərtərçay Kiçik Qafqazdan axan xırda çay və bulaqların sularının qovuşmasından yararlanır. Çayın mənbəyi 3120 metr yüksəklikdədir. Bu çay Kür çayına qovuşur. Uzunluğu 200 km, hövzəsinin sahəsi isə 2650 km²-ə bərabərdir. Tərtər çayının 31 qolu vardır və bunlardan 11-i sağ, 20-si isə sol qollardır. Çayın orta çoxillik su ehtiyatı 662,3 milyon km³-ə bərabərdir. Onun bol sulu olması, xüsusilə təsərrüfat əhəmiyyəti nəzərə alınaraq üzərində 1976-cı ildə istismara verilən Sərsəng su anbarı tikilib ki, bu da çoxillik tənzimləmə aparmaq imkanına malikdir. Sərsəng su anbarından bir qədər aşağıdan axan Tərtər çayı üzərində inşa olunan Suqovuşan hidroqovşağının fəaliyyəti isə əsasən çayın su ehtiyatlarının sağ sahil və sol sahil magistral kanallarına yönəltməkdən ibarətdir. Qarabağ iqtisadi rayonunda formalaşan çaylardan biri də Qarqar çaydır. Bu çay Qarabağ silsiləsinin şərq yamacından axan Xəlfəli çayla Zarıslı çayın qovuşmasından əmələ gəlir. Çayın mənbəyi Zarıslı çayın mənbəyi qəbul edilir. Həmin mənbə 2080 metr hündürlükdədir, çayın uzunluğu 115 km olmaqla su ehtiyatlarının həcmi orta çoxillik göstəricilərə əsasən 53,3 milyon m³-ə bərabərdir. Bununla yanaşı Murovdağın şimal

yamacından 2580 metr yüksəklikdən mənbəyi başlayan İncə çay da mövcuddur. Bu çayın uzunluğu 83 km olmaqla, su ehtiyatlarının orta çoxillik göstəricisi 42 milyon m³-ə bərabərdir.

(4. <https://xalqazeti.com/az/news/84817>)

Ümumiyyətlə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə su resurslarının kifayət qədər çoxsaylı olması nəinki işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasında və kənd təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər, eyni zamanda Qarabağ iqtisadi rayonu ilə sərhəd olan digər ərazilər üçün də əhəmiyyətli rola malikdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2021-ci il iyunun 14-də Füzuli rayonundakı Aşağı Köndələnçay su anbarında olarkən qeyd etmişdir ki, ümumi tutumu 9,5 mln m³ olan bu su mənbəyi 62 min hektar sahəni suvarmağa imkan verirdi. 1993-cü ildə Füzuli rayonu erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edildikdən sonra su anbarının Azərbaycan tərəfindən istismarı qeyri-mümkün olub. İşğal zamanı torpaqlarımızda ekoloji terror törədən erməni vandalları su resurslarına ciddi ehtiyac olduğu mövsümlərdə suyun qarşısını kəsir, daşqınlar zamanı və yaxud suya ehtiyac olmayan vaxtlarda isə anbarlardan suyu buraxaraq ciddi problemlər yaradırdılar. Cənab Prezident bildirmişdir ki, Sərsəng su anbarı, Suqovuşan su anbarı düşmən əlində olduğuna görə 2000 hektar torpaq susuz qalmışdır və bir neçə rayonda su təminatını yaxşılaşdırmaq üçün yüzlərlə subartezian quyusu qazılmışdır. Ağdam, Tərtər, Bərdə, Yevlax, Goranboy və digər rayonlar Tərtər çayının suyundan məhrum edilmişdir. Vətən müharibəsindən sonra 30 min hektardan çox sahəyə Suqovuşan su anbarından su verilməyə başlanmışdır. Eyni zamanda Ağdam rayonunda Xaçınçay su anbarı da bizim nəzarətimizdədir, işğaldan azad edilib.

(2. <https://president.az/az/articles/view/52103>)

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə su resurslarının qiymətləndirilməsi ilə bağlı prosesləri təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, əslində işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialının bərpasının ilkin istiqamətlərindən biri də məhz su resurslarının bütövlükdə istifadəyə yararlığının təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi ilə bağlı olmalıdır. Azərbaycan Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin məlumatına görə ölkəmizin 9 su anbarı, 7 su tutarı, 6426 kilometr suvarma şəbəkəsi, 2 hidroqovşaq, 330 kilometr kollektiv drenaj şəbəkəsi, 8003 hidrotexniki qurğu, 88 nasos stansiyası, 1429 subartezian quyusu Ermənistan işğalı altında olub. Həmin bu imkanlardan da ekoloji terror məqsədilə istifadə edirdilər. Məsələn, qışda Sərsəngdən suyu qəsdən buraxıb ekoloji təhlükə yaradır, yaz-yayda suyu kəsirdilər. Ona görə də Qarabağın digər ərazilərinin suvarılması ilə bağlı xüsusi tədbirlər planı hazırlanıb həyata keçirilir və yüzlərlə subartezian quyusu qazılırdı. (5. <https://respublika-news.az/news/qarabagin-su-ehiyatlarindan-semereli-istifade-muhum-vezifedir>)

Qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə su resurslarından səmərəli istifadə edilməsi ilk növbədə müasir infrastrukturun qurulması nəticəsində reallaşdırıla bilər. Məlum olduğu kimi hazırda dünya post sənaye cəmiyyətinin və eləcə də informasiya cəmiyyətinin mövcud reallıqlarını yaşamaqdadır. Bu baxımdan informasiya cəmiyyətinin uğurlu tendensiyalarının regionda da tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Fikrimizcə, ağıllı kənd və ağıllı şəhər layihələrinin tətbiq edilməsi və eləcə də yaşıl iqtisadiyyatın təşəkkülü mahiyyət etibarilə su resurslarından səmərəli istifadə edilməsinə, ekoloji balansın qorunub saxlanmasına, ətraf mühitin mühafizə edilməsinə də əlverişli şərait yarada bilər.

Şəhər və kəndlərin yenidən qurulması. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpasının əsas istiqamətlərindən biri də şəhər və kəndlərin yenidən qurulmasıdır. Şəhər və kəndlərimizin işğalçılar tərəfindən əsaslı şəkildə dağıdılması bu istiqamətdə əsaslı işlərin görülməsini tələb edir. Bu evlərin bərpası ilə bağlı əsas istiqamətlər çoxmənzilli evlərin yenidən tikilməsi, kəndlərin bərpası ilə bağlı vahid yanaşmanın tətbiq edilməsi və kəndlərdə optimal say tərkibinin müəyyən edilməsidir. İşğaldan əvvəl bəzi kəndlərdə yaşayan əhəlinin sayı çox az idi (30-60 nəfər). Bərpa prosesində kiçik kəndlərin salınması səmərəli olmadığından indi daha böyük kəndlərin salınması nəzərdə tutulur. Bu, resurslardan daha səmərəli istifadəyə və xərclərin optimallaşdırılmasına imkan verəcəkdir. Artıq bu proseslərin həyata keçirilməsi üçün şəhərlərin yeni baş planları hazırlanır. Digər kommunal infrastrukturun bərpası istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Şəhər və

kəndlərin yenidən qurulması ilə bağlı diqqət çəkən əsas məqam isə bu prosesdə “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” konsepsiyalarından istifadənin nəzərdə tutulmasıdır. Prezidenti İlham Əliyevin aprelin 19-da imzaladığı “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında” Sərəncamı da məhz bu yeni layihənin effektiv həyata keçirilməsi məqsədini daşıyır. Sərəncamda aydın qeyd olunur ki, müasir telekommunikasiya, sensor, “Böyük-həcmli məlumatlar” Big Data) və digər rəqəmsal və süni intellekt texnologiyalarının, həmçinin innovasiya və biliklərin istifadə edilməsi sosial-iqtisadi münasibətləri daha məhsuldar və səmərəli edir, iqtisadiyyatın ümumi dəyər zəncirində yeni gəlir imkanları yaradır. Qeyd edilən texnologiyaların bir-birilə inteqrasiya olunmuş formada istifadəsi ilə rəqəmsal məlumatların formalaşdırılması, yığılması, saxlanması, işlənməsi və analitik təhlillər əsasında qərarvermə və idarəetmənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi səmərəli, eləcə də keyfiyyətli xidmətlərin göstərilməsi üçün geniş imkanlar açılacaqdır.

(6. https://azertag.az/xeber/Isgaldan_azad_olunmus_era_zilerimizin_berpasinda_agilli_seher_ve_agilli_kend_konsepsiyasinin_tetbiqi_boyuk_ehemiyet_kesb_edir-1833281)

Bu konseptlərin tətbiqi şəhərsalma aparılarkən dünyanın ən qabaqcıl texnologiyalarının tətbiq edilməsinə və dünyanın qabaqcıl texnoloji şirkətlərinin ölkəmizə cəlb edilməsinə imkan yaradır. Daha sonra bu təcrübə digər şəhər və kəndlərdə də tətbiq edilə bilər.

Sənaye parklarının yaradılması. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq və abadlıq işlərinin uğurla həyata keçirilməsi, eləcə də əhəlinin dayanıqlı məskunlaşmasının təmin edilməsi məqsədilə rəqabətqabiliyyətli və dayanıqlı iqtisadiyyatın formalaşdırılması, bu sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlığının inkişafı və zəruri stimulların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Region iqtisadiyyatının ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə və milli prioritetlərə uyğun dinamik, şaxəli inkişaf etdirilməsi məqsədilə müasir və effektiv istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunu yaradılmalı, innovativ texnologiyaların tətbiqini nəzərdə tutan investisiyalar cəlb edilməli, sənaye potensialı reallaşdırılmalı, zəruri təşviq mexanizmləri hazırlanmalı və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Bu məqsədlə işğaldan azad olunmuş Ağdam rayonunun əlverişli coğrafi mövqeyi, sosial-iqtisadi inkişaf imkanları, yük axınlarının gələcək təmərküzləşməsi və digər mühüm logistika potensialının mövcudluğu rayonda müasir infraquruculuq malik sənaye parkının yaradılmasına əlverişli imkan yaradır. Ölkə Prezidenti Ağdam Sənaye Parkının yaradılması ilə bağlı 28 may 2021-ci il tarixli Fərman imzalamışdır.

(1. <https://president.az/az/articles/view/51773>)

Ağdam şəhərində sənaye parkının ilk rezidentləri tərəfindən yaxın gələcəkdə istifadəyə veriləcək yeni müəssisələrin təməl daşı qoyulmuşdur. Artıq 5 rezident işə başlayır. 190 hektar ərazidə qurulacaq Ağdam Sənaye Parkının ilk müəssisələri artıq bu sahədə ilk addımlarını atır. Yaxın gələcəkdə Ağdam Sənaye Parkında onlarla müəssisə işə başlayacaqdır. Azərbaycanın iş adamları Ağdam və azad edilmiş bütün digər ərazilərə sərmayə qoymağa və müasir layihələri reallaşdırmaqda maraqlı olmalıdırlar. Bu məqsədlə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında dövlət sahibkarları daha çox dəstəklənməli və həm mənəvi-siyasi dəstək verməli, eyni zamanda, güzəştli kreditlər verməlidir. Bölgələrdə infraquruculuq layihələrinin icrası sahibkarlıq üçün də gözəl imkanlar yaradacaqdır.

Nəticə:

Fikrimizcə, həmin ərazilərin bərpası nəticəsində əldə edilən təcrübə gələcəkdə ölkənin digər ərazilərində də tətbiq edilə bilər. Bərpa prosesi həyata keçirilərkən aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- Beynəlxalq standartlara cavab verən innovasiyaya əsaslanan inkişaf modelinin yaradılması;
- Qarabağın malik olduğu turizm potensialının reallaşdırılması;
- Həmin ərazilərin innovativ texnologiyaya baxımından yüksək inkişaf etmiş əraziyə çevrilməsi;
- Ərazilərin “Yaşıl Enerji” zonasına çevrilməsi;
- Keyfiyyət və qənaət tədbirlərinin bərpa prosesində nəzərə alınması.

İAEƏ-də bərpa prosesinin səmərəli təşkili məqsədilə 2020-ci ilin fevral ayında təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində “işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış” beş prioritetdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Sənəddə bu prioritetin uğurla reallaşdırılması üçün iki məqsəd müəyyən edilmişdir:

- dayanıqlı məskunlaşma; - iqtisadi fəaliyyətə reintegrasiya.

Qeyd edilən məqsədlərin həyata keçirilməsi ilə regionun iqtisadi potensialından səmərəli istifadə olunmaqla, əhalinin məskunlaşma səviyyəsinin işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatdırılması təmin edilməli və eyni zamanda azad edilmiş ərazilərin ölkə üzrə iqtisadi fəaliyyətdə payı işğaldan əvvəlki vəziyyətə çatdırılmalı, daha sonra artırılmalıdır. Bu baxımdan da belə hesab edirik ki, azad edilmiş ərazilərin bərpası təkcə Qarabağ regionunun deyil, bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır və iqtisadi inkişafa böyük töhfə verəcəkdir.

Əlbəttə, dövlət büdcəsindən vəsait ayrılmışdır, bununla belə, büdcədən kənar vəsaitlərin bu prosesə cəlb olunması böyük əhəmiyyət daşıyır və beynəlxalq maliyyə institutlarının, yerli və xarici investorların və kommertiya banklarının bərpa işlərinə cəlb olunması vacibdir. Bu mənada Qarabağ Dirçəliş Fondunun təsis olunması böyük əhəmiyyət daşıyır. Fondun vəsaitlərinin fiziki və hüquqi şəxslərin ianələri, qrantlar və qanunla qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına formalaşması işğaldan azad edilmiş rayon, şəhər, qəsəbə və kəndlərdə bərpa-quruculuq işlərinin geniş vüsət alması üçün geniş imkanlar açacaqdır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında infrastrukturun bərpası ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər onu göstərir ki, Azərbaycan həmin əraziləri regionun ən inkişaf etmiş ərazilərindən birinə çevirməyi qarşıya məqsəd kimi qoymuşdur. Azad edilmiş ərazilərin təbii resurslara və ehtiyatlara malik olması ölkə iqtisadiyyatının daha da sürətli inkişaf etməsinə zəmin yaradacaqdır. Həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin əhatəli olması, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında müxtəlif istiqamətlərdən hərəkət etməyə imkan yaratması gələcəkdə bu regionun qonşu ölkələr ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasında əsas tranzit əraziyə çevrilməsinə imkan yaradacaqdır. Nəticədə region ölkələri arasında ticarət əlaqələri genişlənmiş olacaqdır. Bu baxımdan da Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında zəruri infrastrukturun yaradılması təkcə Azərbaycan üçün deyil, eyni zamanda qonşu ölkələr üçün də əhəmiyyətlidir. Nəqliyyat layihələrinin, o cümlədən hava limanlarının tikintisi eyni zamanda Qarabağın malik olduğu turizm potensialının da reallaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. Bu isə son nəticədə Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafına töhfə verəcəkdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpası və orada mövcud olan iqtisadi imkanların bərpa edilməsi həmin ərazilərin ölkə iqtisadiyyatında payının işğaldan əvvəlki səviyyəyə çatmasına, eləcə də ötüb keçməsinə şərait yaradacaqdır. Bu isə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına imkan yaratmaqla yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafına əsaslı şəkildə töhfə verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 28 may 2021-ci il <https://president.az/az/articles/view/51773>
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin saytı. Əliyev İlham. Füzuli rayonundakı Aşağı Köndələnçay su anbarında olub, 14 iyul 2021-ci il, <https://president.az/az/articles/view/52103>
3. İbrahimov, İ. Regionların inkişafı və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. Bakı 2022
4. Cəfərov Qara. Qarabağın su ehtiyatları regionun iqtisadi inkişafını sürətləndirəcək, “Xalq qəzeti”, 13 noyabr 2021-ci il, - <https://xalqqazeti.com/az/news/84817>
5. Qarabağın su ehtiyatlarından səmərəli istifadə mühüm vəzifədir. “Respublika” qəzeti. 09.05.2021, <https://respublika-news.az/news/qarabagin-su-ehiyatlarindan-semereli-istifade-muhum-vezifedir>
6. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizin bərpasında “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” konsepsiyasının tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. https://azertag.az/xeber/Isgaldan_azad_olunmus_erazilerimizin_berpasinda_agilli_seher_ve_agilli_kend_konsepsiyasinin_tetbiqi_boyuk_ehemiyet_kesb_edir-1833281

Гафар Мушфик оглы Багиров
докторант, Бакинский Университет Бизнеса,
E-mail: bagirov.qafar@hotmail.com

Направления создания инфраструктуры на оккупированных территориях

Резюме

Цель исследования-провести анализ и внести предложения по созданию инфраструктуры в карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах

Методология исследования - связанные с методологией исследования – анализ, комплексный подход, обобщение и оценка международного опыта.

Практическая значимость исследования-основные положения исследования могут быть использованы при разработке программ социально-экономического развития Карабахского и Восточно –Зангезурского экономических районов и других районов .

Результат исследования-инновационные технологии, созданные в карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах, можно использовать на территории других экономических районов.

Оригинальность и научная новизна исследования-в том, что на освобожденных от оккупации территориях практически в полном смысле разрушена система собственности и инфраструктуры, и поэтому для развития экономики на этих территориях в первую очередь остро необходима реставрация системы инфраструктуры. Следует иметь в виду, что именно развал системы хозяйственной инфраструктуры на оккупированных территориях в нынешних условиях привел к разрушению связей и межрайонных хозяйственных связей. Поскольку создание инфраструктурной системы является одним из важнейших направлений обеспечения устойчивого расселения и занятости, в этой области необходимо создание необходимых организационных и экономических механизмов.

Ключевые слова. *Инфраструктура, реабилитация, транспорт, вода, города и поселки, промышленный район.*

Gafar Mushfig Bagirov
PhD student, Baku Business University,
E-mail: bagirov.qafar@hotmail.com

Directions of infrastructure creation in the occupied areas

Summary

The purpose of research-to analyzes and makes proposals on creation of infrastructure in Karabakh and East-Zangazur economic regions.

The methodology of the research – analysis, comprehensive approach, methods of generalization and evaluation of international experience were used.

The practical importance of the research - the main provisions of the study can be used in the preparation of socio-economic development programs and events of Garabagh and Eastern – Zangazur economic regions.

The result of research - innovative technologies adopted in Karabakh and Eastern-Zangazur economic regions can be used in other economic regions.

The originality and innovation of the research-the property and infrastructure system in the liberated territories is almost absent from destruction, and therefore, there is an acute need for restoration of the infrastructure system in order to develop the economy in these territories. It should be taken into account that the collapse of the economic infrastructure system in the occupied territories led to the collapse of ties and Inter-District economic ties in the current conditions. Since the establishment of the infrastructure system is one of the most important directions of ensuring sustainable settlement and employment, there is a need to create the necessary organizational and economic mechanisms in this area.

Key words. *Infrastructure, rehabilitation, transport, water, cities and villages, industrial neighborhood.*